

УОТ 33:005

Tamella Rəfail qızı ƏHMƏDOVA
Bakı Biznes və Kooperasiya Kollecinin müəllimi

AZƏRBAYCANDA ELEKTRON HÖKUMƏTİ VƏ ELEKTRON İDARƏETMƏNİN VƏZİYYƏTİ VƏ PERSPEKTİVLƏRİ

Xülasə

Elektron hakimiyyətin və elektron idarəetmənin inkişafı ölkəmizdə qənaətbəxş səviyyədədir. Artıq bütün sahələr tam elektronlaşdırılmışdır. Bu isə onu göstərir ki, insan əməyi ilə görülən bütün işlər texniki vasitəsilə yerinə yetirilməkdədir. Bu, yeni dövrün tələbi olan dövlət və idarəetmə orqanlarının elektronlaşdırılmasının təşkili üçün əlverişli şəraitin yaradılmasının göstəricisidir.

Açar sözlər: texnologiya, elektron hökumət, elektron idarəetmə, elektron dövlət.

Giriş

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində öyrəniləcək ən mühüm sahələrdən biri də elektron hakimiyyət və elektron idarəetmə ilə bağlıdır. Çünki, ölkədə istehsal olunan məhsul və xidmətlərin həcminin müəyyənləşdirilməsi, ölkə vətəndaşlarının keyfiyyətli məhsul və xidmətlərlə təmin olunması kimi amilləri nəzərə alaraq, bütün bu proseslərin elektron qaydada daima öyrənilməsi, araşdırılması müasir dövrdə öz aktuallığı ilə çıxış edir. Bu baxımdan nəinki iqtisadiyyatda, bütün sahələrdə artıq elektron idarəetmədən asılılıq yaranmışdır.

Azərbaycanda elektron hökumət və elektron idarəetmənin vəziyyəti

Bəşəriyyətin gələcəyinə gedən yol birbaşa informasiya cəmiyyətinin inkişafından asılıdır. Bu irəliləyiş mövcud təsəvvürlərin çoxunu dəyişir. İstənilən ölkədə regionlararası və qlobal əlaqələrin genişlənməsində informasiya texnologiyalarının müasir imkanları danılmazdır. Dünya ölkələrinin hökumətləri öz işlərinin keyfiyyətini və səmərəliliyini yüksəltmək məqsədi ilə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadəyə daha çox üstünlük verirlər. Beynəlxalq aləmdə "e Government" adı ilə tanınan anlayış dedikdə, hökumətin fəaliyyətində elektron imkanlardan istifadə üzrə proqramlar və bu istiqamətdə aparılan cəhdlər başa düşülür. İKT-nin birbaşa tətbiqi nəticəsində dövlət orqanları tərəfindən vətəndaşlara və biznesə göstərilən yüksək keyfiyyətli xidmətlərin dəyəri getdikcə azalır. "e Government" terminini "Elektron hökumət" kimi tərcümə edilir. Tam düzgün tərcümədə bu termin əslində "elektron dövlət" mənasını verir. "Elektron hökumət" terminində hakimiyyətin yalnız bir qolu olan icra strukturları əks olunur. Lakin "elektron dövlət", "elektron hakimiyyət" və ya "elektron idarəetmə" terminləri bütün dövlət strukturlarını əhatə edir. [6, s. 354]

Müasir dövrdə verilənlərin elektron emalı və ötürülməsi iqtisadiyyatın bütün sahələrində geniş yayılır. Buna dünyada bir çox kredit təşkilatlarının geniş spektrə malik elektron formada standart kontraktların həyata keçirilməsi xidmətlərini misal olaraq göstərmək olar. Belə xidmətlərə aşağıdakıları aid etmək olar:

- pul vəsaitlərinin köçürülməsi, valyuta və qiymətli kağızlarla sövdələşmələr;
- ödənişlərin və hesablaşmaların plastik kartlarla aparılması;
- müştərilərin birbaşa kompüterlərlə evdən və ya ofisdən apardığı bank əməliyyatları.

Hal-hazırda həm milli, həm də beynəlxalq səviyyələrdə kompüter şəbəkələrinin infrastrukturunun şaxələnməsi baş verir ki, bu da müxtəlif istiqamətlərdə müxtəlif məqsədli sövdələşmələrin aparılmasına münbit şərait yaradır. Bu sövdələşmələrin aparılmasında və elektron əməliyyatların yerinə yetirilməsində iri elektron ödəmə sistemlərinin fəaliyyətini xüsusi qeyd etmək lazımdır. Elektron sövdələşmələrin həyata keçirilməsi, kredit, bank və maliyyə əməliyyatlarının yerinə yetirilməsində müasir kompüterlər və İKT-dən istifadə edilərək elektron verilənlərin mübadiləsi mühüm rol oynayır. İşgüzar informasiyanın mübadiləsi prosesi özlüyündə üç əsas komponentdən

ibarətdir: proseslərin yerinə yetirilməsi üçün tətbiqi proqram təminatı; verilənlərin standart formalara çevrilməsini təmin edən xüsusi proqram təminatı və kommunikasiya şəbəkələri.

Adətən müasir maliyyə, kredit və bank əməliyyatlarının elektron variantda aparılması məqsədilə İnternetin xidmətlərindən deyil, qapalı şəbəkələrin xidmətlərindən istifadə edilir. Bu şəbəkələrdə informasiyanın təhlükəsizliyinin təmini və etibarlılığının qorunması ilə bərabər güclü mühafizə sistemləri istifadə edilir. Qapalı şəbəkələrdə aparılan əməliyyatlar xüsusi müqavilələr və qaydalara uyğun olaraq standartlar üzrə aparılır.

Müasir dövrdə istifadəçilər əvvəlki illərə nisbətən onlayn bank əməliyyatlarına daha çox daxil olma imkanları əldə etmişlər. Bu imkanlara bank əməliyyatları və xidmətləri kataloqlarını da aid etmək olar. Bank əməliyyatlarında ənənəvi üsullarla bərabər elektron pullardan istifadəyə əsaslanan elektron üsullardan da istifadə etmək olar. Hələlik kağız pullarsız aparılan elektron əməliyyatlar üçün tam hazırlanmış hüquqi əsas yoxdur.

Elektron pul dedikdə, əslində bank əskinazlarını və sikkələrini əvəz edən şifrələnmiş rəqəmlər yığımı seriyası başa düşülür. Bu elektron pullar vasitəsilə elektron ticarətdə olan istənilən malı əldə etmək mümkündür. Belə hesab edilir ki, perspektivdə elektron pullar nağd pulları və çekləri əvəz edərək istənilən alqı-satqının və digər xərclərin ödənilməsinin başlıca vasitəsi olacaqdır.

Beləliklə, elektron pullar bank depozitlərinin ekvivalenti olub, ya kompüter və şəbəkələrdə, ya da daxilində mikroprosessor olan kartlarda yazılmış şifrələnmiş rəqəmlər seriyasıdır. Bu gün ödəmənin elektron sisteminin yaradılması proqramlaşdırıcılar qarşısında duran əsas problemlərdəndir. Kredit kartı hesabının və ya çekin rəqəmsal ekvivalentinin yaradılması və onun kriptografiya ilə mühafizəsi daha asan olardı. Bu cür prinsiplə yaradılmış "ağıllı" kredit kartlarının yayılması alıcıların şəxsi həyatına daxil olmaqla onlar haqqında informasiyanın əldə olunmasına şərait yaradır. [3, s. 276]

Elektron pulların qeyd olunan və digər üstünlüklərinə baxmayaraq, onların mənfi xüsusiyyətləri də mövcuddur. Belə ki, əgər elektron pulların buraxılışı və dövriyyəsi tənzimlənməzsə onda həmin pullar ondan istifadə edən ölkə və ya ölkələrin milli maliyyə sistemini dağıda bilər. Elektron pulların tətbiqi bizim pul haqqındakı təsəvvürümüzü dəyişməklə bərabər, bank və maliyyə institutlarına olan baxışlarımızı da dəyişir. Müasir pul sisteminin tənzimlənməsi elektron pullardan istifadə formalarını müəyyənləşdirir.

Müasir dövrdə elektron kredit, bank və maliyyə əməliyyatları daha çox ABŞ-da, Böyük Britaniyada, Yaponiyada və Almaniyada tətbiq edilir və bu ölkələrdə həmin əməliyyatların daha təkmil sistemi mövcuddur.

Hal-hazırda elektron bank, kredit maliyyə əməliyyatlarının inkişaf etməkdə olan ölkələrdə də müvəffəqiyyətlə tətbiqi daha çox bu sahədə təcrübəyə malik ölkələrin köməyi və mövcud sistemlərinin istifadəsinə əsaslanır. Elektron əməliyyatlara keçid ölkələrin beynəlxalq hesablaşmalara daha tez qoşulmasına, müxtəlif texniki kömək və proqram təminatlarından istifadəyə imkan verir. İKT-nin inkişafı son illərdə bir çox Avropa və Asiya ölkələrində bank sisteminin elektron əməliyyatlarından daha çox istifadə etməsinə, müxtəlif elektron ödəmə sistemlərinin tətbiqinə şərait yaratmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, son illərdə beynəlxalq kredit kartlarından istifadənin yüksək sürətlə inkişafı da bu prosesə təkan vermişdir. Müasir dövrdə yüksək gəlir gətirən sahələrdən olan turizmin, digər iqtisadi sahələrin inkişafı VISA, Mastercard, American Express kimi beynəlxalq şirkətlərin kredit kartlarının dünyanın müxtəlif coğrafi məkanlarında istifadəsinə və yekunda elektron bank, kredit və maliyyə əməliyyatlarının mövqeyinin möhkəmlənməsinə səbəb olmuşdur. Bütün bunlarla bərabər respublikamız da daxil olmaqla, hazırda əksər dünya ölkələrində əmək haqlarının, təqaüdlərin, sosial təyinatlı ödənişlərin elektron kart sistemində keçidi geniş vüsət almışdır. Bu isə elektron əməliyyatların bərqərar olmasına öz töhfəsini verir. [2, s. 266]

Hazırkı dövrdə İnternet vasitəsi ilə hər hansı məhsulun əldə olunması daha da populyarlaşmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, İnternet vasitəsilə hər hansı bir malın əldə edilməsində elektron kredit və elektron maliyyə əməliyyatları geniş tətbiq olunur. Bu cür əməliyyatların yerinə yetirilməsi isə birbaşa elektron bank əməliyyatları ilə əlaqədardır.

Qeyd etmək ki, İnternetlə əldə olunmuş məhsul və ya mallara görə ödənişlər üzrə hesablaşmaların aparılması iki qrupa bölünür: elektron şəbəkədən kənar hesablaşmalar və elektron şəbəkə çərçivəsində hesablaşmalar.

Elektron şəbəkədən kənar hesablaşmada ödəniş təqdim olunan hesaba görə aparılır. Belə ki, istehlakçı tərəfindən İnternet sahifədə İnternet mağazadan mal seçildikdən sonra, onun tam adı, hesablaşma nömrəsi, ünvanı, əlaqə telefonu və digər lazımı məlumatların göstərilməsi tələb edilir. Alınmış mala görə ödəniləcək məbləğ üzrə hesab alıcının ünvanına göndərilir. Alıcı İnternet mağazanın hesabına bank vasitəsilə aldığı mala görə tələb olunan məbləği keçirir və həmin mal ya mağaza tərəfindən çatdırılır, ya da alıcının özü tərəfindən mağazanın anbarından götürülür. Bu hesablaşma tətbiq edilərkən adətən alıcıya satıcı müəssisə tərəfindən xüsusi kod verilir. Bu kod həmin alıcının İnternet-mağazaya yenidən müraciət etdiyi vaxt istifadə edilir. Belə ki, bu cür kodun olması alıcı haqqında hər dəfə məlumatların təkrarının tələb edilməsi ehtiyacını aradan qaldırır.

Elektron şəbəkə çərçivəsində hesablaşmalar adətən hüquqi şəxslər arasında ödənişlərdə istifadə edilir. Bu hesablaşmalarda İnternet vasitəsilə ödəmə sistemi kimi korporativ bank kartlarından istifadə edilir. Belə hesablaşmaların mövcudluğu korporativ bank kartlarından istifadənin hüquqi əsası olan ölkələrdə yerinə yetirilir.

Azərbaycanda elektron hökumət və elektron idarəetmənin perspektivləri

İqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində aparılan islahatlar, istehsalın, məhsul satışının, əldə olunan gəlirlərdən istifadənin dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin təcrübələrindən istifadə etməklə məqsəduyğun şəkildə istifadəsi müvəffəqiyyətlərin əldə olunmasına səbəb olmuşdur. [4, s. 386]

Respublikamızda mövcud karbohidrat ehtiyatlarından düzgün istifadə proqramlarının hazırlanması, beynəlxalq əhəmiyyətli neft və qaz müqavilələrinin bağlanaraq həyata keçirilməsi iqtisadi inkişafın yüksək tempinin başlanğıcı olmuşdur. Respublika rəhbərliyinin apardığı düzgün iqtisadi siyasət keçən əsrin ortalarından sonra ölkəmizdə iqtisadiyyatın demək olar ki, bütün sahələrində gəlirlərin artmasını təmin etmişdir.

Neft və qaz sahələrindən əldə olunan gəlirlərin düzgün istifadəsi və iqtisadiyyatın digər sahələrinin inkişafı həmin dövrdəki ölkə prezidenti Heydər Əliyev tərəfindən texnologiyaların istehsalının və tətbiqinin, aqrar sahənin yeni əsaslar üzərində inkişafını özündə əks etdirən mühüm əhəmiyyətli qərarların qəbul edilməsi və ardıcıl olaraq həyata keçirilməsində özünü göstərmişdir.

Dünya ölkələrinin iqtisadi inkişafının təhlilindən aydın oldu ki, yalnız malik olduğumuz sərvətlərin xammal kimi xarici ölkələrə satışı ölkənin iqtisadi inkişafının davamlı olmasını təmin edə bilməz. Məhz buna görə də iqtisadi sahələr içərisində ölkə daxilində yeni texnologiyaların tətbiqi və ən müasir texniki vasitələrin istehsal sahələrinin yaradılması qarşıya məqsəd qoyuldu.

Hal-hazırda respublikamızda müasir kompüterlərin, müxtəlif telekommunikasiya vasitələrinin istehsalı müəssisələri fəaliyyət göstərir. Bu isə özlüyündə ölkə daxilində İKT-nin tətbiqi və istifadəsi səviyyəsinin yüksəlməsinə səbəb oldu. Hal-hazırda respublikamız İKT-nin tətbiqi səviyyəsinə görə ən öndə olan ölkədir.

Respublikamızın xarici əlaqələrinin genişlənməsi, ölkəmizin dünya iqtisadi sistemində daha dərin integrasiyası müasir texnologiyalara əsaslanan iqtisadiyyatın və idarəetmənin də yaradılması və bərqərar olması zərurətini doğurmuşdur. Bu sahədə irəliləyiş digər sahələrə nisbətən daha böyük olmasa da, əvvəlki illərlə müqayisədə müsbət nəticələr əldə edilmişdir. Ölkəmizin coğrafi mövqeyi, ABŞ və Avropa İttifaqı ölkələri ilə artan əlaqələri İKT-nin tətbiq sahələrinin hərtərəfli genişləndirilməsini və bu sahədə təxirəsalınmaz tədbirlərin görülməsini tələb edir. İKT-nin ilk tətbiq sahəsi bütün dünya ölkələrində olduğu kimi Azərbaycanda da müxtəlif tədqiqat işlərinin aparılması, bank və maliyyə sistemində ilk olaraq tətbiq edilməyə başladı. Ölkənin müharibə şəraitində olması, texniki təminatın zəifliyi, maliyyə vəsaitlərinin ilk müstəqillik illərində olmaması bu sahədə inkişaf üçün əlverişli olmayan şəraitin formalaşmasına səbəb olmuşdur. Lakin respublikamızın İKT sahəsində müxtəlif aparıcı dövlətlərlə əlaqələrinin genişlənməsi, ölkə Prezidentinin İKT-nin və onun tətbiq sahələrinin genişlənməsinə dair düzgün, vaxtılı sərəncam və qərarları öz müsbət nəticələrini verdi.

İKT-lərin idarəetmə və hakimiyyətdə ilk tətbiqini respublikamızda tələbə qəbulunun test üsuluna keçməsi, seçkilərin keçirilməsində şəbəkə texnologiyalarından istifadədə görmək olar. Son keçirilən seçkilərin təşkilində İKT-lərdən geniş istifadəyə verilən əhəmiyyət artıq inkişaf etmiş dünya dövlətləri tərəfindən də yüksək qiymətləndirilmişdir.

Bu gün respublikamızda mobil telefon və İnternet istifadəçilərinin sayının gündən-günə yüksək tempə artması elektron hakimiyyət və idarəetmənin qurulması və bərqərar olması üçün gözəl zəmin yaradır.

Elektron dövlət və hökumətin yaradılmasında ölkə əhalisinin İKT-lərdən istifadə səviyyəsi xüsusi rol oynayır. Son illərdə respublikamızda kompüter istifadəçilərinin sayı artmışdır. Hazırda hər 100 nəfər əhaliyə 7 kompüter düşür. Lakin ölkə ərazisində keçirilən müxtəlif proqramlar və güzəştli şərtlərlə kompüterlərin verilməsi bu rəqəmin yaxın zamanlarda daha yüksək olmasına şərait yaradır. [1, s.405]

Son illərdə Prezident tərəfindən “elektron sənəd dövriyyəsi”, “elektron dövlət”, “elektron ticarət” haqqında verilən fərmanlar ölkəmizdə elektron idarəetmənin bərqərar olmasına və demokratik, intellektual səviyyəsi yüksək cəmiyyətin qurulmasında mühüm addımdır.

2012-ci ildə respublikamızın özünün xüsusi rəbitə peykinin olması istiqamətində aparılan işlər də əslində elektron idarəetmənin həyata keçirilməsinin mərhələli şəkildə yerinə yetirilməsinin bir hissəsidir.

Respublikamızın müxtəlif regionlarında İnternet mərkəzlərinin yaradılması, ali və orta ixtisas məktəblərində, elmi müəssisələrdə, orta məktəblərdə İnternet şəbəkələrindən geniş istifadə və elektron kitabxanaların yaradılması da bu prosesin tərkib hissəsidir.

Artıq respublikada həm xarici istehsal, həm də ölkədaxili müəssisələrin istehsalı olan fərdi kompüterlərin sayı kifayət qədər artmışdır. Müxtəlif tədqiqatların aparılması, İKT-lər sahəsində gələcək proqramların əhalinin istək və təklifləri əsasında yaradılması üçün həm İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyində, həm də Milli Elmlər Akademiyasında xüsusi kompüter mərkəzləri fəaliyyətə başlamışdır. Son illərdə respublikamızda korporativ şəbəkələrin tətbiqinə və yeni şəbəkə texnologiyalarına əsaslanan xüsusi virtual əlaqələrdən istifadəyə diqqət artırılmışdır.

Elektron idarəetmə və hakimiyyətin təşkili həm də informasiya texnologiyalarının mahiyyətinin bütün ölkə vətəndaşlarına çatdırılması, onun üstünlüklərinin təbliğini tələb edir. Hazırda respublikamızda ümumtəhsil məktəblərinin ən aşağı siniflərindən bu texnologiyaların öyrənilməsinə başlanmışdır. Digər tərəfdən, İKT sahəsinin mütəxəssislərinin hazırlanması üçün ölkə ali məktəblərində xüsusi ixtisas və fakültələr fəaliyyət göstərir. Artıq istehsalatda olan səriştəli mütəxəssislərdən digər işçilərin yenidən hazırlanması və müasir informasiya texnologiyaları ilə işləmə vərdişlərinin öyrədilməsi dövlət idarə və müəssisələrində geniş vüsət almışdır.

Elektron varianta uyğun yeni dövlət və hökumətin qurulması konsepsiyasının müddəalarında nəzərdə tutulduğu kimi dövlət və hökumətin yeni əsaslar üzərində fəaliyyətinin təşkili xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Dövlət strukturlarının əlaqələndirilməsi və ümumi quruluşun dəyişikliklərə uyğun təşkili ən başlıca məsələlərdən biridir. Bu, intellektual səviyyəli, gənc və daha bacarıqlıların idarələrə gəlməsinə şərait yaradır. Belə halda artıq yeni dövrün tələbi olan dövlət və hakimiyyət orqanlarının təşkili üçün münbit şərait yaranır. [5, s.300]

Ümumiyyətlə, ölkəmizdə İKT-nin tətbiqi və elektron xidmətlərdən istifadənin diapazonu gündə-gündən genişlənir. Əhaliyə yeni, daha müasir texnoloji yeniliklər təklif edilir. Bu isə sübut edir ki, iqtisadi cəhətdən sabit duruma malik respublikamız yaxın gələcəkdə informasiya cəmiyyətinin yaradılmasına və ən müasir, tam demokratik, şəffaf dövlət idarəetməsinə və hakimiyyətə malik olacaq.

Nəticə

Azərbaycanda elektron hakimiyyət və elektron idarəetmənin vəziyyəti onu göstərir ki, hal-hazırda İnternetin inkişafı sayəsində bütün xidmətlər elektronlaşdırılır. Bu da onu göstərir ki, artıq insan əməyilə həll edilən bütün proseslər avtomatlaşdırılır. Bu isə ölkəmizdə elektron hakimiyyətin və elektron idarəetmənin yüksək səviyyədə inkişafına gətirib çıxarır.

ƏDƏBİYYAT

1. Balayev R.Ə., Əlizadə M.N., Mahmudov A.B. Kompüter sistemləri və şəbəkələrinin informasiya təhlükəsizliyi. Dərslik, MSV nəşr, 2017-ci il, 608 s.
2. Əlizadə M.N., Salamanova M.Ə. İnformatikanın əsasları. Dərs vəsaiti, Bakı Biznes Universitetinin nəşriyyatı, 2013. 379 s.
3. R.Z.Hümbətəliyev, H.N.Tağıyev, F.A.Quliyeva. İqtisadi informatikanın əsasları. Ali məktəb tələbələri üçün dərslik. Bakı, 2014, “Kooperasiya” nəşriyyatı, 354 s.
4. Косарев В.П., Еремин Л.В. Экономическая информатика: Учебник М.: Финансы и статистика, ISBN 5279024554, 2002 г. 592 с.
5. Селигмен Б., Йозеф А. Шумпетер и его новатор // Основные течения современной экономической мысли. - М.: Прогресс, 1968. - 600 с.
6. Мəmmədova A.İ., Əlizadə M.N., Nəcəfova V.Q. İqtisadi informatika. Bakı, 2017, “Bakı Biznes Universiteti” nəşriyyatı, 557 s.

*Тамелла Рефаил кызы Ахмедова
преподаватель Бакинского Колледжа
Бизнеса и Кооперации*

Состояние и перспективы электронного правительства и электронного управления в Азербайджане

Резюме

Развитие электронного правительства и электронного управления в нашей стране находится на удовлетворительном высоком уровне. Все области уже полностью электронизированы. Это означает, что вся работа, выполняемая человеческим трудом, осуществляется техническими средствами. Это свидетельствует о создании благоприятных условий для организации электронизации государственных и управленческих органов, которая востребована новой эпохой.

Ключевые слова: технология, электронная сила, электронное управление, электронное состояние.

*Tamella Rafail Ahmadova
teacher Baku Business and Cooperation Collage*

Electronic government and electronic management status and perspectives in Azerbaijan

Summary

The development of e-government and e-governance is at a high level in our country. All fields are already fully electronized. This means that all work done by human labor is done by machines. This is an indication of the creation of favorable conditions for the organization of electronicization of state and government bodies, which is in demand of the new era.

Key words: technology, electronic power, electronic management, electron state.